

Att göra sin plikt, med eller utan vapen i hand

Fakta och reflektioner om värnplikt, vapenvägran och vapenfri tjänst

KRISTNA
FREDS
RÖRELSEN

Innehåll

- Introduktion

1. Vad går värnplikten ut på, egentligen?
2. Hur lär man sig att döda?
3. Vad är totalförsvarsplikt? Mönstring? Värnplikt? Civilplikt? Vapenfri tjänst?
4. Vad är säkerhet och hur skapar vi den bäst?

Introduktion

Har du fått ett brev från Plikt- och provningsverket och funderar på vad det innebär? Eller undrar du rent allmänt vad värnplikten går ut på och vilka valmöjligheter som finns?

Värnplikt väcker många frågor – både praktiska och moraliska. Vad händer om du inte vill bära vapen? Finns det andra sätt att göra en viktig insats för samhället?

Det här materialet riktar sig till dig som står inför mönstring, men också till föräldrar, ungdomsledare och andra som vill förstå mer om värnplikt, totalförsvarsplikt och möjligheten till vapenfri tjänst.

Här hittar du fakta, etiska perspektiv och reflektionsfrågor som hjälper dig att tänka igenom din egen inställning och fatta ett välgrundat beslut.

1. Vad går värnplikten ut på, egentligen?

Vad menar vi med självförsvar? När är det okej att döda?

I Sverige är det den statliga myndigheten Plikt- och provningsverket som ansvarar för att rekrytera unga vuxna till värnplikten. Enligt deras beskrivning handlar värnplikten om att "försvara Sveriges mångåriga fred, frihet och demokrati och på så sätt se till att Sverige är och förblir ett självständigt land."

Och det är visserligen sant, men det är också viktigt att förstå att värnplikten handlar om mycket mer än så. Det handlar om att lära sig döda – och vara beredd att göra det på riktigt, inte bara under en övning.

Och nu när Sverige är med i Nato kan det också innebära att du som värnpliktig måste vara beredd att kämpa för andra länder, även de som kanske inte delar dina värderingar gällande demokrati och mänskliga rättigheter, som Turkiet till exempel.

För att vara redo att döda krävs mer än bara att praktiskt kunna hantera ett vapen.

Det handlar också om att kunna hantera tanken på att faktiskt ta livet av någon, även om det går emot allt man vanligtvis står för. Erfarenheter visar att många soldater i krigssituationer faktiskt valt att inte skjuta – eller missat med flit – för att de inte har kunnat bära ansvaret för att ta ett liv

Nästan alla är överens om att det egentligen är fel att döda. Mord räknas allmänt som det värsta brott som man kan begå. Och de mänskliga rättigheterna talar till exempel om att alla människor har rätt till liv.

Så hur kan vi då kalla in unga människor för att träna dem i att döda?

Frågor att diskutera och reflektera kring

- Kan du tänka dig situationer där det är okej att använda dödligt våld mot andra människor? Vilka i så fall?
- Vem är det rimligt att döda? För vad eller för vems skull?
- Kan du tänka dig att själv vara den som dödar någon i en sådan situation?

Våld i självförsvar - okej eller inte?

När vi pratar om det militära försvaret är det ofta med argumentet att det bara är tänkt att användas om vi blir angripna av någon annan. Och självförsvar, ja, de flesta tycker nog att det är okej. ”De som angriper oss får skylla sig själva om de råkar illa ut!”, är en vanlig tanke.

Men, vad menar vi egentligen med självförsvar? Hur mycket våld är okej att använda i det sammanhanget? I ”vanliga livet” talar vi om en nödvärnsrätt, där man alltså har rätt att använda det våld som nöden kräver, men inte mer än så. Om någon slår till dig med en knytnäve har du inte rätt att skjuta den personen, även om du är rädd. Men det militära våldet är inte begränsat på samma sätt, utan har huvudsakligen för avsikt att vara dödligt.

I militära sammanhang kan det dessutom vara svårt att avgöra var gränsen går mellan självförsvar och angrepp. Ibland förklaras ett militärt angrepp till exempel med argumentet att det genomförts som ”förebyggande självförsvar”. Är det då verkligen självförsvar?

Dessutom löser inte självförsvars-argumentet den moraliska grundfrågan. Motsättningen mellan alla människors rätt till liv och någons rätt att döda en annan människa finns kvar även om det handlar om självförsvar. De allra flesta av oss har vuxit upp med en stark känsla för att alla människors liv är lika värda. Om man verkligen tycker att alla människor är lika mycket värda, så innebär det ju faktiskt att det egna livet inte är mer värt än någon annans.

Krigets verklighet – när moralen sätts på prov

Nästan alla håller med om att krig är hemskt och ska undvikas.

Men om det ändå blir krig så ställs vi inför en rad svåra etiska frågor, som utmanar vår moraluppfattning och inte alltid har självklara svar. Frågan om dödligt våld i självförsvar är en av dem, men långt ifrån den enda.

Tänk om den soldat du möter inte själv har valt att kriga. Kanske blev han eller hon tvingad eller lurad till att slåss. Spelar det någon roll? Hur kan vi veta om det verkligen var nödvändigt att döda för att försvara oss? Och om det inte var nödvändigt – är det ändå okej?

Man kan också fundera över VAD som är värt att försvara med militärt våld. Ett territorium? Men hur värderar man det i förhållande till ett människoliv? En nation? Men har den något värde i sig själv? Sitt eget och sina närståendes liv? Demokratin? Kanske de mänskliga rättigheterna? Men hur får vi i så fall ihop det när en av de mänskliga rättigheterna handlar om just rätten till liv och man försöker försvara den genom att underkänna andra människors rätt till liv?

Å andra sidan: Är det inte naturligt och djupt mänskligt att prioritera sitt eget och sina närståendes liv och hälsa när man står inför ett allvarligt hot? Är det kanske så att vi borde släppa våra moraliska värderingar när vi står inför liv och död?

Svaren på dessa frågor är som sagt varken enkla eller givna. Vi måste själva fundera över vad vi tycker är rätt eller fel, baserat på våra egna erfarenheter, känslor och värderingar. Det handlar om att förstå sina egna gränser, och kanske hitta ett sätt att stå för det vi tror på, även när det är svårt.

Frågor att diskutera och reflektera kring

- Tycker du att det spelar någon roll om den soldat som du eller andra ställs emot deltar i krigshandlingar av egen fri vilja eller har tvingats till det?
- Spelar det någon roll om hen har barn och andra nära anhöriga som riskerar att mista en älskad familjemedlem? Hur tar du i så fall reda på det?
- Hur tänker du själv kring motsättningen mellan att försvara alla människors rätt till liv och acceptera dödligt militärt våld? Går det att förena dessa ståndpunkter på något sätt?

2. Hur lär man sig att döda?

Om Försvarsmaktens pedagogik

Att döda en annan människa går emot det mesta vi lärt oss om rätt och fel. Ändå är det precis det som soldater förväntas kunna göra i händelse av krig.

Inom Försvarsmakten är man fullt medveten om problematiken i detta men samtidigt har man ett lagligt beslutat uppdrag att utbilda soldater och upprätthålla en militär organisation där förmågan och beredskapen att döda är en central del. För att möjliggöra detta har Försvarsmakten utvecklat en pedagogik som syftar till att tillfälligt koppla bort den egna moralen under den militära tjänstgöringen. Det kallas för ”moralisk frikoppling”.

Det handlar alltså inte om att förändra en soldats grundläggande värderingar, utan om att tillfälligt koppla bort dem medan tjänstgöringen pågår för att möjliggöra dödligt våld. För att åstadkomma detta använder Försvarsmakten tre psykologiska verktyg: distansering, avindividualisering och avhumanisering.

Distansering – döda utan att se

Ju längre bort du befinner dig från den som ska dödas, desto lättare (och säkrare) är det att utföra handlingen.

En central del i såväl vapenutveckling som soldatutbildning är därför att sträva efter situationer där man slipper möta våldet och dess konsekvenser på alltför nära håll.

Vissa avancerade vapensystem styrs till exempel via fjärrkontroller eller genom inmatning av koordinater, utan att man själv överhuvudtaget behöver se målet för våldsanvändningen.

Avindividualisering – att bli en funktion snarare än person

Ju mindre personligt ansvar man känner för dödandet, desto lättare är det att utföra. Det kanske tydligaste uttrycket för avindividualisering inom den militära världen är användandet av enhetliga uniformer. Soldaterna tilltalas med nummer, titlar och efternamn och inordnas i en strikt hierarki. På så sätt blir soldaten en del av ett större system, snarare än en individ med egna moraliska val. När ansvaret delas inom gruppen blir det lättare att utföra handlingar som annars skulle vara svåra att rättfärdiga.

Avhumanisering – att se fienden som något annat än en människa

Ju mindre mänsklig den som ska dödas verkar vara, desto lättare är det att använda dödligt våld mot hen. Vid värnpliktsutbildningens skjutövningar använder man därför måltavlor med grovhuggna, elaka ansikten.

Dessutom används ett språk som tar bort människovärdet hos fienden – istället för att "döda människor" talar man om att "nedkämpa fienden" eller "nå effekt i målet". Genom att distansera sig från den andres mänsklighet blir det lättare att rättfärdiga våldet. Här ställs man samtidigt inför en viss balansgång: En allt för långt driven avhumanisering kan nämligen lätt övergå i demonisering av fienden, där det dödliga våldet inte bara tillåts utan till och med uppmuntras som något positivt i sig.

Att sänka tröskeln för att döda

Den här typen av mental träning är en central del av värnpliktsutbildningen. Syftet är att göra det möjligt för soldater att använda dödligt våld när det krävs, men också att minska risken för samvetsqual och psykiska trauman efteråt. Samtidigt väcker metoden många etiska frågor:

Kan man verkligen "stänga av" sin moral tillfälligt utan att påverkas på djupet? Och vad händer med vår mänsklighet när vi tränas till att se andra människor som mål istället för individer med egna liv och känslor?

Frågor att diskutera och reflektera kring

- Hur tänker du kring Försvarens pedagogik? Är det rimligt att ha en normal moraluppfattning till vardags och en annan när man tjänstgör som soldat? Tror du att du själv skulle kunna växla mellan dessa olika moraluppfattningar?
- Hur tror du att du själv skulle påverkas av att tränas i avindividualisering och avhumanisering? Skulle det förändra ditt eget agerande, så att det till exempel skulle bli lättare för dig att använda dödligt våld mot andra människor?
- Var går gränsen mellan avhumanisering och demonisering?
- Ett av syftena med "moralisk frikoppling" är att skydda soldater från psykiska problem efter militärtjänstgöringen. Vilka för- och nackdelar ser du med den metoden?

3. Vad är totalförsvarsplikt?

Om vad som krävs av dig som medborgare

Måste alla göra värnplikt? Och vad är egentligen mönstring, civilplikt och vapenfri tjänst? Vi reder ut det.

Totalförsvarsplikt – gäller alla mellan 16-70 år

I Sverige har vi något som kallas totalförsvarsplikt. Det betyder att alla invånare i Sverige mellan 16 och 70 år är skyldiga att bidra till landets försvar om det skulle behövas, antingen militärt eller civilt.

Mönstringsunderlag – brev på posten till dig som fyller 18

Är du svensk medborgare får du året när du fyller 18 hem ett brev från Plikt- och provningsverket med frågor om din hälsa och dina intressen. Det kallas mönstringsunderlag och det är obligatoriskt att svara på.

Utifrån dina svar kan du kallas till mönstring, där du testas fysiskt och psykiskt under en eller två dagar. De som bedöms passa för militär utbildning väljs sedan ut till att göra värnplikt.

Värnplikt, eller ”lumpen”

Värnplikten är en militär utbildning inom någon av Försvarsmaktens grenar där du som valts ut tränas för att kunna försvara Sverige med vapen i hand.

Vapenfri tjänst – en mänsklig rättighet

Om du på grund av övertygelse inte kan tänka dig att använda vapen mot en annan person, har du rätt att ansöka om – och beviljas - vapenfri tjänst. Då kan du istället placeras till att genomföra civilplikt, där du gör en insats för samhället på andra sätt och samtidigt fullgör ditt ansvar inom totalförsvarsplikten.

Frågor att diskutera och reflektera kring

- Vad innebär det egentligen att ta ansvar och göra sin plikt?
- Tycker du att man tar lika stort ansvar om man genomför vapenfri tjänst som om man gör värnplikt med vapen i hand?

Värnplikt, vapenvägran och din rätt att välja

”En totalförsvarspliktig har efter ansökan rätt att vara vapenfri om han eller hon har en så allvarlig personlig övertygelse vad gäller bruk av vapen mot annan att övertygelsen är oförenlig med tjänstgöring som innefattar bruk av vapen.”[1]

Så lyder villkoren i svensk lagstiftning för att få göra vapenfri tjänst. Men vad är då en ”allvarlig personlig övertygelse”? Det förklaras inte närmare någonstans, men i grunden handlar det om att det inte är tillräckligt att du ”bara inte vill” göra värnplikten. Du måste också ha en egen uppfattning om att det är fel att använda vapen mot andra människor och att du därför inte vill lära dig att hantera vapen. Och för att din personliga övertygelse ska räknas som ”allvarlig” krävs att du inte kan tänka sig att använda vapen mot någon, inte ens som självförsvar eller för att skydda någon annan.

En klassisk fråga som ibland ställs för att ifrågasätta den som vill göra vapenfri tjänst istället för värnplikt är; ”Men vad skulle du göra om du och din familj blev attackerad och din enda möjlighet att rädda dig själv eller andra vore att skjuta den som angriper dig?”

Tidigare ställdes också den frågan direkt av en särskild utredare som hade till uppgift att bedöma hur allvarlig den personliga övertygelsen egentligen var. Och om man då svarade att det i en sådan situation var rätt att använda vapen så fick man som regel avslag på sin ansökan om vapenfri tjänst.

[1] SOU 2008:98, Totalförsvarsplikten i framtiden, s. 50

Men den frågan är egentligen ganska missvisande och faktiskt orealistisk. För det första: Om du aktivt valt att inte lära dig hantera vapen, är det knappast troligt att du plötsligt skulle kunna använda ett i en krissituation. För det andra så bygger den på en förenklad idé om att det enda sättet att skydda sig är att skjuta. Och för det tredje: bara för att man har en övertygelse betyder det inte att man vet exakt hur man skulle agera i en extrem situation. Förr behövde man argumentera för sin sak, men idag är processen enklare. Vill du ansöka om vapenfri tjänst idag räcker det att skriva under en blankett med texten:

”Jag försäkrar att jag har en så allvarlig övertygelse mot att använda vapen mot en annan person att det inte är möjligt för mig att tjänstgöra med vapen.”[2]

Alltså: En egen uppfattning om att det är fel i princip att använda vapen mot andra ska vara tillräcklig för att få ansökan om vapenfri tjänst beviljad. Och du måste inte motivera det mer än så om du ansöker inom sex månader efter inskrivning.

Om du däremot ansöker senare – till exempel efter att ha börjat en militär utbildning och då insett att du inte vill bära vapen – behöver du beskriva din inställning mer utförligt. Då får du svara på tre frågor:

1. När och hur kom du fram till din inställning om användning av vapen mot en annan person?
2. Kan du tänka dig att använda väpnat våld i någon särskild situation eller för något särskilt ändamål eller finns det något slags våld som du anser att du kan använda?
3. Hur tror du att din inställning till att själv använda vapen i en krigssituation skulle påverkas om andra i din omgivning försvarar landet med vapen?

[2] Pliktverket. ”Att vara vapenfri”, Pliktverket, 31 mars 2023. Själva blanketten finns att ladda ner här:
https://www.pliktverket.se/download/18.1617f4f9176840a7eb0352/1688471809631/ppv_ansokan_vapenfri.pdf

4. Vad är säkerhet och hur skapar vi den bäst?

Om mänsklig säkerhet och kraften i ickevåldsliga alternativ

Rätten till vapenfri tjänst istället för värnplikt är kopplad till en persons etiska övertygelse om att det är moraliskt fel att använda vapen mot- och döda andra människor. Men en sådan övertygelse kan finna stöd också utanför den rent personliga moraluppfattningen.

Säkerhetspolitik förknippas oftast med militärt försvar, och många tänker att det enda sättet att skydda vår säkerhet är att ha tillräckligt med soldater och vapen för att kunna stå emot en angripare. Men det är i själva verket en väldigt ensidig bild av vad säkerhet faktiskt handlar om, och vilka alternativ som finns för att främja den.[1] I den militärt präglade världsbild som dominerar säkerhetspolitiken idag handlar säkerhet främst om att försvara statliga territorier och landgränser. Men det finns bredare perspektiv, där inte staters utan människors säkerhet sätts i centrum.

Mänsklig säkerhet[1] innebär till exempel skydd från klimathot, epidemier och fattigdom, och då är de militära verktygen inte alls effektiva. Det behövs istället helt andra insatser, och först och främst behöver vi arbeta förebyggande, för att undvika att problem, utmaningar och konflikter leder till väpnat våld och krig. Internationellt bistånd kan till exempel spela en väldigt viktig roll för att göra världen säkrare.

Krig leder till fruktansvärt mänskligt lidande. Forskning visar också att ett förändrat sätt att hantera konflikter – med mer fokus på just förebyggande arbete – skulle innebära enorma samhällsekonomiska vinster.[2] Mot den bakgrunden är det både märkligt och tragiskt att det satsas så lite resurser på förebyggande insatser, jämfört med militära upprustningar.

[1] Egnell, Robert. "Vad är mänsklig säkerhet?", Mänsklig säkerhet, 8 februari 2017.

[2] United Nations and World Bank. 2018. Pathways for Peace: Inclusive Approaches to Preventing Violent Conflict. Washington, DC: World Bank.

Militär säkerhet bygger på våld och hot om våld. Mänsklig säkerhet uppnås istället bäst med ickevåldsmetoder, där man aktivt arbetar mot våld men utan att själv använda våld.

Icke våld innebär alltså inte passivitet, tvärtom! Det finns hundratals sätt att aktivt agera ickevåldsligt mot våld, allt från konkreta motståndsåktioner till mindre konfrontatoriska metoder som istället bygger fredliga relationer.

Och att ickevåld historiskt varit mer framgångsrikt än våld när det gäller att hantera konflikter finns det också vetenskapliga belägg för.[3]

Mer om mänsklig säkerhet, ickevåld och alternativ till militära rustningar kan du läsa i Lars Ingelstams bok Fredspolitiska perspektiv, som Kristna Fredsrörelsen gav ut 2023, och som kan beställas på vår webbsida eller lånas på bibliotek.[4]

[3] Chenoweth, Erica och Stephan, Maria. Why Civil Resistance Works. The Strategic Logic of Nonviolent Conflict. Columbia Studies in Terrorism and Irregular Warfare, New York: Columbia University Press, 2011.

[4] Ingelstam, Lars. Fredspolitiska perspektiv, Stockholm: Kristna Fredsrörelsen, 2023.

Frågor att diskutera och reflektera kring

- Vad innebär säkerhet för dig? Vad behövs för att du ska känna dig säker?
- Hur tänker du kring olika sätt att skapa säkerhet, med eller utan våld? Vad finns det för för- och nackdelar med olika alternativ?
- Vad skulle du vilja lära dig mer om när det gäller frågor om säkerhet och ickevåld?

Bli medlem!

Tillsammans stakar vi ut vägen mot fred och rättvisa, en värld utan våld och ett hållbart sätt att leva. www.krf.se/bli-medlem

Ge en gåva!

Alla bidrag behövs! Din gåva går direkt till vårt fredsarbete.

Swish: 123 900 03 16

Bankgiro: 900-0316

Telefon: 08-453 68 40

E-post: info@krf.se

Webbplats: www.krf.se